

KNYGOS KELIAS Į LIETUVĄ

EDVARDAS GUDAVIČIUS

Vilniaus universiteto Kultūros teorijos ir istorijos katedra,
Universiteto g. 7, 2734 Vilnius, Lietuva

Knyga pasiekė Lietuvą, kai ši susidūrė su civilizacija. Tai vyko komplikuočiai, šalies pritaipymo procesas užsitęsė. Apie jį dažnai tegalime spręsti loginėmis prielaidomis, turėdami tik menką informaciją apie bendresnius reiškinius. Esant politinei konfrontacijai su katalikiškąja Europa, pirmieji išlikę knygininkystės paminklai, veikę XIV a. Lietuvos visuomenę, priklauso bizantinei civilizacijai. Tai senąją rusų kalba parašytos ir tipiškai rusų iliuminacija papuoštos Laurušavo ir Mstižiaus evangelijos¹. Jomis naudojosi (ypač tai pasakytina apie Laurušavo evangeliją) labai negausi lietuvių elito dalis, priėmusi stačiatikių tikėjimą. Tai buvo periferinis reiškinys, mažai tenulėmęs Lietuvos kultūrinę raidą. Knygos, kaip kultūros fenomeno, tikroji raida prasidėjo Lietuvai priėmus krikštą (1387 m.). Šią raidą jau lėmė Europos Vakarų civilizacija² (nors iki XVII a. tai buvo sintezė su gudų kiriline raštija). Kaip ir kitose Vidurio Europos šalyse, knygą į Lietuvą atnešė Bažnyčia. Religinė raštija ir suvaidino svarbiausią vaidmenį knygai tampant neatskiriama visuomenės intelektualiojo gyvenimo dalimi. Negausūs paliudijimai apie importuojamą lotyniškąją liturginę literatūrą leidžia šį importą datuoti nuo XIV a. pabaigos³. Pagrindinis jo srautas ėjo iš Lenkijos (galbūt per ją galėjo patekti koks nors rankraštis ir iš kitų Europos šalių, galėjo jis ateiti ir iš Prūsijos ar Livonijos).

Lietuvą krikštijant, didysis kunigaikštis pajėgė jau iš karto įsteigti ne tik vyskupijas, bet ir jų kapitulas bei sukurti šiokių tokių parapijų tinklą. Tai objektyviai lėmė knygų poreikio atsiradimą daugelyje šalies punktų. Visapusiškas Bažnyčios struktūrų įtvirtinimas juo labiau skatino mokyklų kūrimąsi: 1409 m. sužinome apie Trakų parapijos mokyklos steigimą⁴, o dar 1397 m. pirmą kartą paminima Vilniaus katedros mokykla⁵. Kita vertus, nors Lietuvos valstybė, egzistuojanti jau pusantro šimto metų,

¹ *Adomonis T.* Lietuvos XIV–XVI amžių miniatiūra // Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai (toliau – LAMMD). Menotyra, T. 1 (1967), p. 227–229; *Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі: спроба паясніцельнай кнігопісі ад канца X да пачатку XIX стагоддзя / апрацаваў В. Ластоўскі. Коўна, 1926. P. 103, 107–110, 132–133.*

² Labai išraiškingai tai simbolizuoja Štrasburgo šv. Petro bažnyčios freska, vaizduojanti 15 moterų (Europos šalių) žygi prie Kryžiaus: 13 jų yra raitos, 14-oji ir 15-oji (Lietuva) – pėsčios – žr. *Samsonowicz H.* Miejsce Polski w Europie. Warszawa, 1995. P. 84–85 (pačios freskos reprodukcija yra viršelyje).

³ *Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej.* Kraków, 1932. T. 1, cz. 1, p. 50, 135, 136; *Kurczewski J.* Kościół zamkowy czyli katedra wileńska w jej dziejowym rozwoju. Wilno, 1908. T. 2, p. 20, 51, 54.

⁴ *Lebedys J.* Lietuvių kalba XVII–XVIII a. viešajame gyvenime. Vilnius, 1976. P. 125.

⁵ Lietuvos mokyklos ir pedagoginės minties istorijos bruožai: (ligi Didžiosios spalio socialinės revoliucijos). Vilnius, 1983 (toliau – Lietuvos mokyklos...). P. 17.

galėjo kur kas intensyviau diegti krikščionybę negu ką tik atsiradusios ankstesnės Vidurio Europos valstybės X–XI a., šio diegimo būtinybė toliau pažengusių Europos šalių apsuptyje XIV–XV a. buvo daug didesnė nei anoje ankstyvųjų viduramžių pabaigoje. Iki XV a. pabaigos Vilniaus vyskupijoje buvo įsteigta apie 130 parapijų⁶, maždaug tiek metų buvo praėję ir nuo Lietuvos krikšto. Kitaip sakant, maždaug kasmet atsiradavo viena parapiinė bažnyčia (šis tempas nusistovėjo ko ne iš pat pradžių: Vytauto valdymo pabaigoje būta 27 bažnyčių)⁷. Tarp kitko, antroje XV a. pusėje jau vyravo ne didžiojo kunigaikščio, o diduomenės fundacijos⁸. Didikų turto užrašymus Bažnyčiai fiksuoja jau XV a. pradžios aktai⁹. Nepajėgiantys steigti parapijų bajorai bažnyčiose išlaikydavo altorius¹⁰, skirdavo dešimtines¹¹. Prasidedant reformacijai, Vilniaus vyskupija turėjo 259, o Žemaičių – 43 parapijų bažnyčias¹². Iki reformacijos Lietuva tapo krikščioniška šalimi ta prasme, kad katalikų tikėjimas buvo įdiegtas bajorijai ir miestiečiams. Sinkretizmą čia reikėtų vertinti tik kaip liekaną. Ir priešingai, valstiečių sinkretizmas žengė dar tik pirmuosius žingsnius. 1547 m. katekizmo lietuviškoje pratarmėje vaizduojamas valstietis, visiškai nežinantis krikščioniškojo tikėjimo pagrindų¹³. Šios metaforiškos retorikos nereikėtų suprasti pažodžiui¹⁴, bet akivaizdu, kad karštai skleidęs tikėjimą kunigas ar vienuolis kiekviename žingsnyje susidurdavo su pagoniškųjų prietarų apraiškėmis. Šiaip jau XVI a. pirmosios pusės dvarų inventoriuose pasitaiko daug valstiečių krikščioniškų vardų¹⁵. Parapijų dydis geriausiai paaiškina padėtį: Lenkijoje parapija vidutiniškai apėmė 50–60 km², tuo tarpu Vilniaus vyskupijoje – 550, o Žemaičių – net 600 km²¹⁶.

⁶ Ochmański J. Biskupstwo wileńskie w średniowieczu ustrój i uposażenie. Poznań, 1972; Ochmański J. Senoji Lietuva. Vilnius, 1996. P. 133.

⁷ Ochmański J. Min. veik., p. 133.

⁸ Ten pat.

⁹ Semkowicz W. Przywileje Witolda dla Moniwida, starosty wileńskiego, i testament jego syna Jana Moniwidowicza // *Ateneum Wileńskie*. 1923. r. 1, Nr. 2, p. 253–263; Jablonskis K. Nauji Vytauto laikotarpio aktai // *Pracitis*, t. 2, (1933), p. 55–59.

¹⁰ Šidlauskas A. Vilniaus akademijos žemėvaldos teisinė padėtis (susidarymas ir pobūdis) // Vilniaus akademijos vizitatorių memorialai ir vyresniųjų nutarimai. Vilnius, 1987. P. 27–28.

¹¹ Gudavičius E. Alytaus žemė // Alytaus miesto ir apylinkių istorijos bruožai. Vilnius, 1989. P. 7–8.

¹² Ochmański J. Min. veik., p. 133.

¹³ Mažvydas. Seniausieji lietuvių kalbos paminklai iki 1570 metams / spaudai parūpino Dr. Jurgis Gerullis. Kaunas, 1922. P. 9–10 „Kaukus, Szemcatis ir lauksargus pameskiet/ Visas welnuwas dciewcs aplcisckiet./ ...Aithwars ir dciewcs to negal padariti/ Beth ing pcklas vgni wckiaus gal istumti/ Pameskiet tas dciewcs dewap didziap prista/ ...Asch szinaw ir tatai dresu czia sakiti/ Jag schimty szmaniu wena negalczcia atrasti/ Kursai wena szadi dewa prisakima maketu/ Ir patrciaus bendu szadziu atmintu...“

¹⁴ Pociūtė-Abukevičienė D. Martyno Mažvydo katekizmas. Tradicija ir naujosios sąmonės ženklai // *Naujasis židynys / Aidai*. 1998, Nr. 5/6, p. 332.

¹⁵ Istorijos archyvas / surinko K. Jablonskis. Kaunas, 1934. P. 1–2. Iš to išcity, kad bent jau dalis šiuos vardus turinčių žmonių buvo pakrikštyta bažnyčioje. Žinoma, tikėjimo ticsos tarp valstiečių sunkiai sklido, specialiai mokyti jų vaikų ėmėsi tik reformatai – žr. Ozment S. When fathers ruled. Family life in reformation Europe. Harvard University Press, b. m. P. 133, 163.

¹⁶ Ochmański J. Min. veik., p. 133.

Krikštas pašalino Lietuvos izoliaciją. Bendravimas su Europos šalimis lėmė jų poveikį, spartino valstybinių, visuomeninių (luominių) struktūrų raidą, skatino prekybinę ir gamybinę veiklą. Greta valdovo dvaro, bažnyčių ir mokyklų atsirado dar viena kultūrinė institucija – raštinė. Ši staigiai iškilusį poreikį valstybė pajėgė patenkinti tam tikromis investicijomis. Raštinių tinklą vainikavo pajėgi didžiojo kunigaikščio kanceliarija¹⁷. Būtent raštinių struktūros lėmė akto įdiegimą į privilegijuotųjų sluoksnių gyvenimą. Kaip tik šios srities poreikiai labiausiai skatino objektyvias skriptoriumų atsiradimo galimybes¹⁸, t. y. knygų rašymo vietoje prielaidas. Lietuvos metrika¹⁹, registrai ar inventoriai²⁰, formuliarai²¹, teisynei (Lietuvos statutai)²² yra būdingiausi kaupiamų ar specialiai įgytų rankraščių įrišimo į knygas pavyzdžiai (čia labiausiai atstovaujama gudiškajai raštijai; beje, „knyga“ yra rusiškas žodis²³).

Šiandien dar sunku pasakyti, kiek šios skriptoriumų galybės buvo panaudotos religinei ir pasaulietinei literatūrai dauginti. Atrodo, kad iki XVI a. vidurio didesnę įtaką turėjo tokios literatūros importas (lemiamos pozicijos priklausė lotyniškajai raštijai). Žinios apie šį importą labai skurdžios. Galima tik konstatuoti, kad jis vyko. Be anksčiausių paminėjimų pačios Bažnyčios struktūrose²⁴, galima nurodyti populiariąją „Aukso legendą arba lombardiškąją istoriją“²⁵ ir didžiosios kunigaikštienės Onos Vytautienės įsigytą šv. Daratos gyvenimo aprašymą²⁶. Toks literatūros plitimas buvo būdinga pradinė stadija Vidurio Europos šalyse aukštaisiais viduramžiais²⁷. Lietuvoje, deja, jis vyko jau vėlyvaisiais viduramžiais. Tačiau šiuo požiūriu Lietuva įgijo ir privalumą: nuo XV a. vidurio pradėjo ryškėti inkunabulų fenomenas²⁸ (tik Lietuvai, bent kiek tai rodo išlikę bibliotekose inkunabulai, ši data koreguotina anksčiausiai į XV a.

¹⁷ Žr. *Kosman M.* Kanceliaria wielkiego księcia Witolda // *Studia żródłoznawcze*, t. 14 (1969), p. 91–119.

¹⁸ *Lietuvos mokyklos...*, p. 11.

¹⁹ *Banionis E.* Lietuvos metrikos knygos: sąvoka, terminas, definicija // *Lietuvos istorijos metraštis*, 1988 metai. Vilnius, 1989. P. 135–148.

²⁰ Fcodalinių žemės valdų Lietuvoje inventorių aprašymas. Vilnius, 1963 (toliau – FŽVLI). P. 28–29.

²¹ *Laucevičius E.* XV–XVIII a. knygų įrišimai Lietuvos bibliotekose. Vilnius, 1976. P. 73.

²² *Lazutka S., Gudavičius E.* Pirmasis Lietuvos statutas (toliau – PLS). Vilnius, 1983. T. 1, d. 1, p. 50–65 (Zamoiskių nuorašas); *Lazutka S., Gudavičius E.* Lietuvos statuto Zamoiskių rankraščio struktūra (toliau – ZRS) // *LAMMD. Istorija*. 1980, t. 2, sąs. 1, p. 3–22.

²³ *Vladimirovas L.* Knygos istorija. Senovė. Viduramžiai. Renesansas. XVI–XVII amžius. Vilnius, 1979. P. 121.

²⁴ Žr. 3 nuor.

²⁵ *Halecki O.* Jadwiga of Anjou and the rise of East Central Europe. Columbia University Press, 1991. P. 250.

²⁶ *Jonynas I.* Istorijos baruose. Vilnius, 1984. P. 66.

²⁷ *Plg.* *Encyklopedia wiedzy o książce*. Wrocław ; Warszawa ; Kraków, 1971 (toliau – EWK). P. 1284–1285.

²⁸ *Guze J.* Książka jako symbol treści intelektualnych w sztuce doby humanizmu, XV–XVI w. // *O ikonografii świeckiej doby humanizmu. Tematy – symbole – problemy*. Warszawa, 1997 (toliau – *O ikonografii...*). P. 162–163.

pabaiga²⁹). Keleriopai pagausėjusi ir atpigusi knygų produkcija ėmė pasiekti Lietuvą iki tol nematytais kiekiais ir tempais. Žinoma, jos poveikio perdėtai vertinti nereikia: ji pagausino elitinių sluoksnių gaunamų žinių kiekį ir pakėlė jų lygį; tačiau dar nenukonkuravo buitinės raštijos skriptoriumų produkcijos. Šalyje nebuvo spaustuvių, tokie sumanymai, kaip rengiamo Pirmojo Lietuvos statuto išspausdinimas³⁰, likdavo neįgyvendinti. Bandymai išplėtoti Čekijoje ir Lenkijoje atsiradusią kirilinę spaudą³¹ Didžiojoje Lietuvos Kunigaikštijoje (Pranciškaus Skorinos spaudiniai³²) nutrūko. Todėl XVI a. pirmojoje pusėje gudų knygos raida tęsė skriptoriumų tradiciją. Bibliotekose yra apie pusantro šimto stačiatikiškos kirilinės religinės literatūros vienetų, parašytų Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos teritorijoje³³. Labiausiai reikia kalbėti apie šių knygų rašymo techninį ir estetinį poveikį to meto gudiškajai Lietuvos raštijai. Neblogą vaizdą pateikia Lietuvos kronikų inicialai ir užsklandos (tačiau nepamirština, kad tai labiausiai gudiškose žemėse rašyti ir išlikę bei vėlesnės chronologijos nuorašai)³⁴. Ne vienas toks nuorašas tėra rankraštinės knygos – kūrinių rinkinio – sudedamoji dalis³⁵. Vienas geriausių Lietuvos rankraštinės knygos raidos XVI a. pavyzdžių yra Pirmojo Lietuvos statuto nuorašai. Tai tiek vien statutą apimančios knygos³⁶, tiek statuto ir aktų rinkiniai³⁷. Pirmojo statuto (lenkiškas) Ališavos nuorašas demonstruoja XVI a. vidurio sukaligrafintą, sudėtingais inicialais iliuminuotą lotynų alfabeto kursyvą, o Lauryno ir Pulavų nuorašai – pagal šią schemą Lenkijoje atsiradusius (lotyniškus) foliantus³⁸. Ališavos nuorašo rinkinys (vadinamoji dalykų suma) praplėstas ir vidurinės redakcijos Lietuvos kronika³⁹, o vėliau buvo papildytas įvairiais įrištais kitų kūrinių lankais⁴⁰. Sukaligrafintai ir iliuminuotai Lietuvos lotyniškai rankraštinėi knygai atstovauja vyskupo Pauliaus

²⁹ Feigelmanas N. Lietuvos inkunabulai. Vilnius, 1975. P. 91, 92, 96, 97, 131, 132, 135, 141–143, 147, 148, 153, 169, 173, 175, 176, 180, 181, 195, 196, 205, 206, 226, 228, 238, 240, 252, 257, 280, 290, 423, 424, 440, 445, 455, 456, 459, 464–466, 469, 471; Fijatek J. Koźciół rzymsko katolicki na Litwie. Ochrześcianic Litwy przez Polskę i zachowanie w niej języka ludu po konie Rzeszypospolitej // Polska i Litwa w dzicjowym stosunku. Warszawa etc., 1914. P. 172–173, 189.

³⁰ Лазутка С. А. I Литовский статут – феодальный кодекс Великого Княжества Литовского. Вильнюс, 1973. P. 72.

³¹ Ластоўскі В. Min. vcik., p. 269, 282–294; EWK, p. 579, 713.

³² Ластоўскі В. Min. vcik., p. 295–304.

³³ Vladimirovas L. Min. vcik., p. 123.

³⁴ Полное собрание русских летописей. Москва, 1980. Т. 35 (toliau – ПСРЛ), с. 11–12, 13–15, факсимил. p. 6.

³⁵ Ten pat, p. 11–15.

³⁶ PLS, t. 1, d. 1, p. 77–93 (Slucko nuorašas).

³⁷ Ten pat, p. 66–76 (Dzialinskio nuorašas; tai sukaligrafinto grocitraščio pavyzdys). Žr. taip pat 22 nuor.

³⁸ PLS, t. 1, d. 1, p. 95–120.

³⁹ Ten pat, p. 127.

⁴⁰ Ten pat, p. 127–128.

Alšėniškio pajamų ir išlaidų inventorius⁴¹ bei Jono Dluogošo „Kleinodų“ (herbyno) nuorašas⁴². Bibliotekose yra išlikusių religinių traktatų rankraščių, galbūt vietoje buvo nurašyti paprastesni XV–XVI a. gradualai⁴³. Gražiausi importuotų lotyniškų liturginių knygų pavyzdžiai yra iš XV a. antrosios pusės–XVI a. pradžios išlikę gradualai⁴⁴. Įrišant Pirmojo Lietuvos statuto Zamoiskių nuorašą, buvo panaudota skiautė su dvių skilčių tekstūriniu liturginiu lotynišku tekstu⁴⁵. Nuo XV a. pabaigos galima kalbėti apie Lietuvos skaitytojų poveikį lotyniškojo alfabeto rankraštinėms knygoms bei inkunabulų importui ir šio importo pritaikymą vietinei kūrybai. Alberto Goštauto lenkiškoji maldaknygė buvo užsakyta Krokuvos kaligrafams ir iliustruota vieno geriausių meistrų – Stanislovo Samostšelniko⁴⁶. Vilniaus vyskupijos kanauninkas Martynas parengė 1499 m. Dancige išspausdintą⁴⁷ Agendą⁴⁸. Vilniaus vyskupo Alberto Taboro užsakymu Krokuvos universiteto profesorius Jonas Sakranas iš Osvencimo parašė polemizuojančią su stačiatikybe knygą (išspausdintą prieš 1500 m.), dedikuotą vyskupui⁴⁹. Beje, XVII a. antrosios pusės Mikalojaus Slupskio, pavaizduoto su knyga, portretas (dvasininkas su išminties šaltiniu)⁵⁰ Lietuvoje atliko tokį vaidmenį, kokį Lenkijoje – Zbignevo Olesnickio antkapis⁵¹.

Martyno Agendos parengimo Lietuvoje atvejis verčia kalbėti apie įsigyjamos literatūros pobūdį, turinį ir juos lemiantį poreikį, taip pat apie šį poreikį sukeliančius interesus ir jų lygį. Jau pats išryškėjęs Lietuvos skaitytojo poveikis šiems reiškiniams liudija sukrėščionėjusią Lietuvos visuomenę (be abejo, jos socialinį ir kultūrinį elitą). 1485 m. Vilniuje mirusio valdovo sūnaus Kazimiero paskelbimas palaimintuoju 1521 m. rodo atitinkamus Lietuvos elitinių sluoksnių siekius⁵² (žinoma, čia reikia nepamiršti ir Jogailaičių ryšį). Tačiau vis dėlto tai buvo ankstyvosios Europos karolingiško tipo christianizacijos padarinys (valdovui esant atsakingam už savo valdinių išganymą⁵³, o Bažnyčiai pasitenkinant tikėjimo praktikavimo nurodymų ir draudimų palaikymu⁵⁴). Iki vadinamojo „Naujojo pamaldumo“ (*devotio moderna*), keliančio

⁴¹ FŽVLI, p. 31.

⁴² *Poluczówna H.* Stemmata polonica. Rękopis Nr. 1114 Klejnotów Długosza w bibliotece Arsenalu w Paryżu. Lwów, 1926.

⁴³ *Vladimirovas L.* Min. veik., p. 131.

⁴⁴ *Adomonis T., Čerbulėnas K.* Lietuvos TSR dailės ir architektūros istorija. Vilnius, 1987. P. 83; *Adomonis T.* Min. veik., p. 204, 213, 215–221.

⁴⁵ ZRS, p. 15.

⁴⁶ *Adomonis T., Čerbulėnas K.* Min. veik., p. 157–158; EWK, p. 1554.

⁴⁷ *Ročka M.* Pirmoji Lietuvos knyga // *Mokslas ir gyvenimas*. 1973, Nr. 5, p. 10–12.

⁴⁸ *Feigelmanas N.* Min. veik., p. 18: *Agenda sive Exsequiale sacramentorum per Martinum canonicum Vilmensis dioecesis edita*. Danzig, 1499.

⁴⁹ Ten pat, p. 19; *Elucidarius errorum ritus ruthenici*. B. v., b. m.

⁵⁰ *Adomonis T., Čerbulėnas K.* Min. veik., p. 153; *Ambrozaitis J.* Su iliustracijomis ar be jų // *Knygų aidai*. 1999, Nr. 3, p. 49.

⁵¹ *Samsonowicz H.* Dzieciństwo średniowiecza. Mity i rzeczywistość. Wrocław Warszawa ; Kraków, 1991. P. 133.

⁵² *Płg. Manteuffel T.* Dyskusja: Grudziński T. Pogaństwo i chrześcijaństwo w świadomości społecznej Polski wczesnofeudalnej // *IX powszechny zjazd historyków polskich. Historia kultury średniowiecznej w Polsce*. Warszawa, 1964. T. 2 (toliau – IX powszechny...), p. 271. Płg. 6 nuor.

⁵³ *Trawkowski S.* Dyskusja: Grudziński T. Min. veik., p. 273.

⁵⁴ Ten pat.

tiesioginio santykiavimo su Dievu klausimą⁵⁵, Lietuvai dar, žinoma, buvo toli⁵⁶. Buvo suvoktas sielos išganymas ir jį lemiantys nuodėmė bei atpirkimas. Testamentai ir užrašymai Bažnyčiai, garantuojantys maldas už mirusįjį, geriausiai tai išreiškia. Seniausios, iš lenkiškųjų formuliarių perimtos aktų arengos gerus darbus apibrėžia kaip Dievo atlyginamą veiksmą⁵⁷. Šiaip nebūdingos Lietuvos gudiškajam aktui, arengos buvo plačiai įtraukiamos į testamentus⁵⁸. Filosofinės teologijos mažai paveiktas vokiškas mistinis Dievo vienovės su žmogumi supratimas⁵⁹ neseniai sukrėščionintai tautai gal buvo ir suprantamesnis. Su viduramžių rudens⁶⁰ makabrišku mirties šokiu⁶¹ (kaip sielos iškėlimu prieš kūną) pirmiausiai galėjo būti susipažinta per jo vokiškąją atmainą⁶². Tačiau reikia pažymėti, kad pati mirties šokio tematika buvo reta Lenkijoje⁶³, taigi apie jos apraiškas Lietuvoje kalbėti dar sunkiau. Vėlyvųjų viduramžių simbolikos poslinkiai Lietuvoje mažai buvo suprantami. Seniausios parapijų bažnyčios gavo apaštalų ir žymiausių šventųjų vardus (šv. Onos ir šv. Martyno Vilniaus pilyje, šv. Jono ir šv. Onos Vilniaus mieste, šv. Petro ir Pauliaus Kaune, Ukmėrgėje, Šiauliuose, Dievo Apvaizdos Dauguose, Visų šventųjų Švenčionyse, šv. Marijos ir Pranciškaus Perlojoje, šv. Marijos apsilankymo Trakuose, šv. Marijos dangun ėmimo Kaune, Veliuonoje, Merkinėje, Raseiniuose, Simne, Kernavėje, Kelmėje, arkangelo Mykolo Ariogaloje)⁶⁴. Tie patys motyvai vyrauja Lietuvos tapyboje⁶⁵. Nebent nedidelį poslinkį norint galima įžvelgti Pirmojo Lietuvos statuto Zamoiskių nuorašo viršelio mokyto mokyto alegorijose – šv. Jono Evangelisto ir šv. Kotrynos figūrose⁶⁶. Galbūt labiau

⁵⁵ *Kłoczowski J.* Dyskusja: Swieżawski S. Filozofia w średniowiecznym uniwersitecie krakowskim, IX powszechny..., p. 96.

⁵⁶ Plg. *Huizinga J.* Viduramžių ruduo. Vilnius, 1996. P. 239–242.

⁵⁷ *Zbiór praw litewskich od roku 1389, do roku 1529.* Poznań, 1841. P. 9: „dum hominibus impartitur, carnis beneficia meditemur, qualiter ipsi coelestia praebeamus alimenta, et quos in hoc saeculo transitoriis rerum condimus copiis, illis viam aeternae beatitudinis demonstramus, quatinus et hic nostrae munificentiae cognoscant praesidia et tandem futurae gloriae compendia per exercitia directionis nostrae apprehendant in omnium saluatore“.

⁵⁸ *Jablonskis K.* Istorija ir jos šaltiniai. Vilnius, 1979 (toliau – Istorija...). P. 286–287. Testamentai padėjo „kolonizuoti“ pomirtinį pasaulį, cikliniam laiko suvokimui virstant linijiniu, leidžiančiu skaidyti patį laiką – žr. *Гуревич А. Я.* Исторический синтез и школа „Анналов“. Москва, 1993. P. 238, 259.

⁵⁹ *Karsavinas L.* Europos kultūros istorija. Vilnius, 1994. T. 3, p. 346–355.

⁶⁰ Viduramžių ruduo pasižymėjo scholastikos dekadansu. – *Swieżawski S.* Min. veik., p. 54.

⁶¹ *Huizinga J.* Min. veik., p. 169–186.

⁶² *O. Henne am Rhyn.* Kulturgeschichte des Deutschen Volkes. Berlin, b. m. Bd. 1, S. 454–455.

⁶³ *Górski K.* Prądy religijne w wieku XV a sztuka // *Sztuka i ideologia XV wieku: materiały symposiumu Komitetu nauk o sztuce Polskiej akademii nauk, Warszawa, 1–4 grudnia 1976 r.* / pod. red. P. Skubiszewskiego. Warszawa, 1978 (toliau – *Sztuka i ideologia...*). P. 131.

⁶⁴ *Vytautas Didysis.* Kaunas, 1930. P. 96, 98, 99; Bažnyčia Lietuvoje. Vilnius, 1990. P. 11, 26, 33, 35, 72, 73, 82, 89, 94, 102, 104, 112.

⁶⁵ Lietuvos tapyba XVI–XIX. Vilnius, 1970. P. 6, pav. 2; *Adomonis T., Čerbulėnas K.* Min. veik., p. 82, pav. 6, 13.

⁶⁶ PLS, t. 1, d. 1.

mechaniškai mėgdžiojant, bet jau akivaizdžiai Sapiegų Madona⁶⁷ vaizduojama kaip saule apsiausta moteris (*mulier amicta sole*; šis motyvas XV a. jau buvo paplitęs Lenkijoje⁶⁸). Panašiai pasakytina apie dengtas karūnas, vai ikuojančias Merkinės Madoną su Kūdikieliu ir Sapiegų Madoną⁶⁹. Labiausiai mūsų menotyros literatūroje aptariamuose kūriniuose dar neatsispindi vėlyvaisiais viduramžiais išpopuliarėjusių šv. Brigitos regėjimų poveikis (Kūdikielio prie šv. Marijos vaizdavimas ant žemės, kopėčios prie Nukryžiuotojo)⁷⁰. Iš patekusių į Lietuvą inkunabulų kol kas žinomas tik vėlesnės proveniencijos šių regėjimų egzempliorius⁷¹. Vienas ankščiausių pasiekusių Lietuvą mirties šokio ikonografijos pavyzdžių yra iliustracija Hartmano Šedelio „Pasaulio kronikoje“⁷².

Šį išorinį simbolikos perėmimą, be kita ko, lėmė knygų ir meno kūrinių importas. Išlikę Lietuvos bibliotekose XV–XVI a. pradžios gradualai⁷³ yra akivaizdus pavyzdys. Nuo XVI a. pradžios funkcionuojantys kaip kultūrinės veiklos institucijos ponų dvarai lėmė kiek gilesnį Europos viduramžių dvasinio gyvenimo sampratos suvokimą. Pauliui Alšėniškiui priklausiusiose Jono Dlugošo „Kleinodu“ miniatiūrose iškilo lietuviškoji tematika, atskleidusi jau Lietuvos valdovo suverenios valdžios simboliką. Geriausiai tai parodo didžiojo kunigaikščio soste (*in maiestate*) pavaizdavimas⁷⁴, savo prasme analogiškas apvainikuoto Lenkijos karaliaus pavaizdavimui Erazmo Cioleko pontifikale⁷⁵.

Lietuviškasis žemdirbių kalendorius padėjo nesunkiai perimti Europos laiko sampratą. Gudiškiosios ir lotyniškosios raštijos dualizmas pradžioje lėmė bizantiškojo (nuo pasaulio sutvėrimo) ir vakarietiškojo (nuo Kristaus gimimo) metų skaičiavimo dualizmą. Netrukus pastarasis įsigalėjo ir gudiškuose aktuose su indikcijos paminėjimo liekana⁷⁶. Indikcija praktiškai išnyko XVI a. viduryje⁷⁷. Lotyniškųjų aktų dienos buvo žymimos pagal bažnytinį kalendorių (orientuojant į šventes ar sekmadienius), gudiškųjų – mėnesiais⁷⁸. Tačiau terminų orientyrai gudiškuose aktuose dažnai jau

⁶⁷ Adomonis T., Čerbulėnas K. Min. veik., pav. 13; Ambrozaitis J. Min. veik., p. 48–49.

⁶⁸ Miodońska B. Rex Regum i Rex Poloniae w dekoracji malarskiej graduau Jana Olbrachta i pontyfikatu Erazma Ciołka. Kraków, 1979. P. 103, pav. 77–85.

⁶⁹ Ten pat, p. 31; Adomonis T., Čerbulėnas K. Min. veik., p. 82, pav. 13.

⁷⁰ Górski K. Min. veik., p. 126.

⁷¹ Feigelmanas N. Min. veik., p. 118–119 (Nr. 94): Birgitta s. Revelationes. Acced. Vita abbreviata s. Birgittae. Hymnus ad beatam Birgittam. Cum praefatione Joannis de Turrecremata et Matthiae de Succia. Nürnberg, 1500.

⁷² Ten pat, p. 222, 490; Jahn J. Die Frühzeit des Holzschnitts (Das kleine Kunstheft. 3). Dresden, 1954. Pav. 13. Plg. 98 nuor.

⁷³ Žr. 44 nuor.

⁷⁴ Vilniaus Vytautų klubas. Vytautas Didysis ir Lietuva. Vilnius, 1996. P. 81.

⁷⁵ Mittelalterliche Buchmalerei in Sammlungen volksdemokratischer Länder. Mit ei Einführung von Georg Reimann und Horst Büttner. Leipzig, 1961. Pav. 41, 76.

⁷⁶ Jablonskis K. Istorija..., p. 251–252.

⁷⁷ Ten pat, p. 252.

⁷⁸ Ten pat, p. 251.

būna katalikiškos bažnytinės šventės⁷⁹ (tiesa, pasitaiko ir stačiatikiškos⁸⁰). Zigmanto II mirtis viduriniame Lietuvos kronikų sąvade pažymėta valandų tikslumu⁸¹.

Visa ši gyvenimo samprata iš elito sklido į platesnius sluoksnius. Kanclerio Alberto Goštauto knygų sąrašas rodo, ką skaitė XVI a. pirmosios pusės elito atstovai. Prabangi maldaknygė⁸² – sutrumpintas brevijorius pasauliečiams, sudarytas pagal septynias kanonines valandas (šiuo atveju labiausiai atitinkantis Palaimintosios mergelės Marijos valandų atmainą)⁸³, priklausė meniškai pateiktos simbolikos, supančios aukščiausios aristokratijos mintis apie gyvenimo prasmę, sekai, kurią vainikavo brolių Limburgiečių dekoruotas hercogui Jonui Beriečiui „Valandų knygos“ (horariumo) šedevras⁸⁴. Greta buvo religinės (pamokslai, antifonarai, mišiolai, hagiografija) ir pasaulietinės knygos⁸⁵. Sunku pasakyti, tai buvo rankraščiai ar inkunabulai. Veikiausiai vyravo pastarieji, nes užsimerinama, kad šios knygos buvo perkamos⁸⁶. Bernardino de Bustis ir neįvardyti pamokslai kalendoriaus ir šventųjų dienomis sietini su tuo metu naudotais Lietuvoje inkunabulais⁸⁷. Panašiai pasakytina apie „Pavyzdžių rinkinį“ ir „Aukso legendą“⁸⁸. Angelo de Clavasio „Angeliškajam sąvadui“ tarp Lietuvoje buvusių vienalaikės proveniencijos inkunabulų analogijų nerandame, tačiau jų yra vėlesnius įrašus turinčiuose egzemplioriuose⁸⁹ (tai nepaneigia ir ankstesnės jų pateikimo į Lietuvą galimybės). Išskirtini šv. Jeronimo „Tėvų (Bažnyčios – E. G.) gyvenimai“: A. Goštautas įsigijo Renesanso epochoje simbolizavusio mokslą ir humanizmą šventojo⁹⁰ veikalą. Sunkiau apibūdinti Albertu Didžiuoju įvardytą knygą. Iš Lietuvos bibliotekų vėlesniųjų proveniencijų inkunabulų nurodytini šie „Apie sielą“, „Apie dangų ir apie pasaulį“, „Teologijos tiesų santrauka“, „Apie prigimtį ir nuopuolį“, „Logika“, „Apie suvokimą ir suvokiamumą“, „Apie meteorus“, „Sielos rojus“, „Mo-

⁷⁹ Lietuvos metrika (toliau – LM) (1522–1530). 4-oji teismų bylų knyga. Vilnius, 1997. P. 128, 265, 286; LM. Knyga Nr. 11 (1518–1523). Įrašų knyga 11. Vilnius, 1997. P. 73, 82, 133; LM. Knyga Nr. 25 (1367–1546). Užrašymų knyga 25. Vilnius, 1998. P. 136, 282.

⁸⁰ LM. Knyga Nr. 11. P. 131, 133, 143.

⁸¹ ПСРЛ. Т. 35, p. 172, 238.

⁸² Žr. 46 nuor.

⁸³ EWK, p. 1551, 1554; Domel G. Entstehung des Gebetbuches. Köln, 1921.

⁸⁴ Die Monatsbilder der Brüder von Limburg. 12 farbige Reproduktionen, 4 einfarbige Tafeln / Herausgegeben von Heinrich Trost. Berlin, 1962; Lauts J. Das Stundenbuch des Duc de Berry. Baden-Baden, 1953; *Rorimer J. J.* Das schöne Stundenbuch des Herzogs von Berry. München; Zürich, 1960; *Durrieu P.* Les très riches heures de Jean de France. Paris, 1904.

⁸⁵ *Jablonskis K.* Lietuvių kultūra ir jos veikėjai. Vilnius, 1973 (toliau – Lietuvių kultūra...). P. 356–357; *Hartleb K.* Biblioteka Zygmunta Augusta. Lwów, 1928. P. 136; *Vladimirovas L.* Min. vcik., p. 136–137; *Laucevičius E.* Min. vcik., p. 111.

⁸⁶ *Jablonskis K.* Lietuvių kultūra..., p. 355–356.

⁸⁷ Žr. 126, 127 nuor.

⁸⁸ Plg. 125 nuor.

⁸⁹ *Feigelmanas N.* Min. vcik., p. 79, 80, 82 (Nr. 20–24): *Angelus de Clavasio.* Summa angelica de casibus conscientiac, Venezia, 1487 / Nürnberg, 1492 / Venezia, 1492 / Venezia, 1499.

⁹⁰ *Guze J.* Min. vcik., p. 164. Plg. 160 nuor. Šis inkunabulas rodytų šv. Jeronimo įvaidžio pradžia Lietuvoje.

terų ir vyrų paslaptys su komentarų“, „Pamokslai apie eucharistijos sakramentą“ (pastarasis, beje, konvoliute su mirties šokį atspindinčiu, 1514 m. išleistu paleotipu „Menas numirti“ – „Ars moriendi ex variis sententiis collecta“)⁹¹. A. Goštauto turėta religinė literatūra rodo plataus akiračio suintelektualintą tikėjimo tiesų pažinimą, nestokojantį ir humanizmo poveikio. Intelektinius savininko poreikius atskleidžia ir grožinė literatūra (jai priskirtinos ir kronikos). Tai Dareso ir Diktiso „Trojos istorija“, Ezopas su komentarų, Juozapas Flavijus, Vernerio Rolevinko „Laikų samplaika“, „Aleksandrija“ (lenkų kalba). Šioms knygoms iki šiol sunku nurodyti vienalaikius atitikmenis Lietuvos bibliotekose, taigi jos vertintinos kaip naujovė (gal tik padarytina išlyga dėl Juozapo Flavijaus, kadangi būta jo „Žydų karo“ rusiškų rankraščių⁹²). Dar nurodytini „Žolynas“ (farmacijos traktatas)⁹³ ir garsaus humanisto Jono Roichlino enciklopedinis žodynas (*Vocabularius brevilocus*).

Albertas Goštautas yra žinomas kaip Lietuvos kronikų plačiojo sąvado užsakovas. Jo memorialas, ginantis Pirmąjį Lietuvos statutą, liudija, kad idėja perkelti „romėnų atvykimą į Lietuvą“ iš Nerono į Atilos laikus⁹⁴ priklausė jam ar jo vadovaujamam ratui⁹⁵. Reikia manyti, kad idėja pasinaudoti Bergomezės ir Miechovitos kronikomis rašant platųjį sąvadą (o tai yra akivaizdu⁹⁶) A. Goštautui taip pat nebuvo svetima (Lietuvos bibliotekose esama vėlesnių proveniencijų Bergomezės kronikos inkunabulų⁹⁷). Čia pravartu pažymėti, kad Lietuvą, bent jau kiek vėliau, pasiekė ir Hartmano Šedelio „Pasaulio kronika“: yra išlikę jos keli kiek vėlesnės proveniencijos inkunabulai⁹⁸. Todėl romėnų kilmės idėjos išplėtojimą, užfiksuotą Lietuvos kronikų viduriniajame ir plačiajame sąvaduose, reikia vertinti kaip susipažinimo su Europos šalių kronikomis padarinį.

⁹¹ *Feigelmanas N.* Min. veik., p. 71–76 (Nr. 3–14): Albertus Magnus. De anima. Venezia, 1494; De coelo et de mundo. Venezia, 1495; Compendium theologicac veritatis. Ulm, a. 1478–1481/ Strassburg, 1489; De generatione et corruptione. Venezia, 1495; Logica. Venezia, 1494; De meteoris. Venezia, 1488; Paradisus animae, sive Tractatus de virtutibus. Strassburg, 1498; Secreta mulierum et virorum cum commentario. Leipzig, a. 1492; Sermones de eucharistiae sacramento. Köln, 1498.

⁹² *Topolska M. B.* Czytelnik i książka w Wielkim Księstwie Litewskim w dobie Renesansu i Baroku. Wrocław, 1982. S. 273. Tai galėjo būti ir inkunabulas, pvz.: Josephus Flavius. De antiquitate Judaica; De bello Judaico. Venezia, 1499 – žr. *N. Feigelmanas.* Min. veik., p. 206.

⁹³ Tai veikiausiai viduramžių herbarų atmaina „Svčikatos sodas“ (Hortus sanitatis) arba anksčiausiai pradėtas spausdinti (1477 m.) „Apie žolių privalumus“ (De virtutibus herbarum) – žr. *EWK*, p. 1294–1295.

⁹⁴ ПСРЛ, Москва, 1975. Т. 32, p. 128.

⁹⁵ Acta Tomiciana, Posnania. 1901. T. 11, p. 165.

⁹⁶ Lietuvos metraštis. Bychovco kronika. Vilnius, 1971. P. 20, 37–38, 168, 191, 192, 240, 241, 265, 298, 301, 303–308, 311–313, 316, 326, 333; *Gudavičius E.* Bychovco kronikos pasakojimas apie Žalgirio mūšį, Žalgirio laikų Lietuva ir jos kaimynai. Vilnius, 1993. P. 127–128.

⁹⁷ *Feigelmanas N.* Min. veik., p. 193–194 (Nr. 237–239) Jacobus Philippus Bergomensis. Supplementum chronicarum. Venezia, 1490/ Venezia, 1492–1493.

⁹⁸ *Feigelmanas N.* Min. veik., p. 31, 274–275, 465–467 (Nr. 387, 388, pap. Nr. 191, 192) Schedel Hartmann. Liber chronicarum. Nürnberg, 1493; Liber chronicarum, Germanice. Das Buch der Chroniken und Geschichten. Nürnberg, 1493.

Atskirai aptartina Alberto Goštauto bibliotekos teisės literatūra. Bibliotekoje būta šešių Justiniano kodekso knygų. Veikiausiai tai ne tokie patys „Corporis iuris civilis“ egzemplioriai, kadangi pats sąvadas nebuvo šiuo pavadinimu sujungtas (jį gavo tik viduramžiais, nuo XII a. prasidėjus romėnų teisės studijoms) ir mus pasiekė tik atskirų dalių rankraščiai⁹⁹. Susiklostė keturios tokios dalys: Institucijos (paskelbtos 533.X.21), Digestai (Pandektai; paskelbti 533.XII.16), Kodeksas (siaurąja prasme – imperatorių konstitucijų rinkinys; paskelbtas 534.XI.16), Novelės (Konstitucijos)¹⁰⁰. Pastaroji dalis yra įstatymai, atsiradę iki 565 m. po 534 m. pakartotinės Kodekso redakcijos – „Pakartoto skaitymo kodekso“ (*Codicis repetitae praelectionis*). Jų oficialaus rinkinio nežinome¹⁰¹. Žinomi kai kurie neoficialūs: 1) Juliano santrauka (*Epitome Juliani* – apie 556 m.; 122 novelės); 2) Autentikas (*Autenticum* – 535–556 m.; 134 novelės); 3) 168 novelių, surašytų jau graikų kalba, vėlesnis rinkinys¹⁰². Viduramžiais Institucijos buvo labiau žinomos už Digestus¹⁰³. Novelės buvo paplitusios rankraščiais, į „Corporis iuris civilis“ jas įtraukė tik XVI a.¹⁰⁴ Pirmas Lietuvos statutas galėjo būti pagrįstas 115-ąja novele per rusų vadovautines knygas¹⁰⁵, tačiau jaučiami ir tiesioginiai statuto kontaktai su novelėmis¹⁰⁶. Tai leidžia manyti novelių rinkinį buvus Alberto Goštauto bibliotekoje. Bet tai būta leidinio, išėjusio dar prieš G. Holanderio atskirų „Corporis iuris civilis“ dalių kritišką leidimą Niurnberge 1529–1531 m.¹⁰⁷ Pirmojo Lietuvos statuto sudarytojai šiuo atveju veikiausiai naudojo pirmųjų „Corporis iuris civilis“ inkunabulų I tomu (įstatymai buvo išdėstyti taip: I tomas – Institucijos, trys Kodekso knygos, Novelės; II tomas – Senasis digestas; III tomas – vadinamasis Patvirtinimas – *Digestum Infortiatum*; IV tomas – Naujasis digestas; V tomas – 10 pirmųjų Kodekso knygų). Vargu ar tai buvo leidiniai su pašalintomis glosomis (pirmas toks leidinys pasirodė tik 1525 m.¹⁰⁹). Tokią tikimybę patvirtintų XVI a. vidurio provenienciją turintis IV tomo struktūros glosuotas inkunabulas, priklausęs Jasinskiam¹¹⁰. Yra ir vėlesnių proveniencijų tokio tipo inkunabu-

⁹⁹ Покровский И. А. История римского права. Рига, 1924. С. 236, 241.

¹⁰⁰ Ten pat, p. 236–241; EWK, p. 422; Sohm R. Instytucje, historia i system rzymskiego prawa prywatnego. Warszawa, 1925, s. 11–13.

¹⁰¹ EWK, p. 422; Покровский И. А. Min. vcik., p. 236, 241.

¹⁰² Покровский И. А. Min. vcik., p. 241.

¹⁰³ Sohm A. Institutionen, Geschichte und System des römischen Privatrechts. München; Leipzig, 1923. P. 17.

¹⁰⁴ EWK, p. 422, 423.

¹⁰⁵ Bossowski F. Nowela Justynjana 115 – Statut Litewski I R. IV. Art. 13(14), Statut Litewski II I III R. VIII. Art. 7. – T. X, cz. 1. Art. 167 // Księga pamiątkowa ku uczczeniu czterechsetnej rocznicy wydania pierwszego Statutu Litewskiego. Wilno, 1935 (toliaiu – Księga pamiątkowa...). P. 107–121.

¹⁰⁶ Bardach J. Statuty wielkiego księstwa Litewskiego – pomniki prawa doby Odrodzenia // Kwartalnik historyczny. R. 81, Nr. 4 (1974), p. 756.

¹⁰⁷ EWK, p. 423; Покровский И. А. Min. vcik., p. 243.

¹⁰⁸ EWK, p. 243.

¹⁰⁹ Ten pat.

¹¹⁰ Feigelmanas N. Min. vcik., p. 143 (Nr. 140) Corpus iuris civilis. Digesta Justiniani. Digestum novum cum glossa Accursii Florentini. Nürnberg, 1483.

lą¹¹¹. Inkunabulas, veikiausiai buvęs dar Alberto Goštauto tėvo Martyno Goštauto aplinkoje, – Jono Andrae „Durando Teisėjų veidrodžio papildymai“¹¹² – rodytų, kad jau XV a. pabaigoje Lietuvos diduomenė galėjo susipažinti su teisės literatūros spaudiniais. Pirmojo Lietuvos statuto paralelės su lenkų¹¹³ ir rusų¹¹⁴ teise rodytų, kad jo redaktoriai turėjo „Rusų tiesos“ rankraščius, o lenkų teisyas Alberto Goštauto bibliotekoje negulėjo pamištas. Naudotasi Lietuvoje ir miesto teisės rinkiniais. 1486 m. minima Magdeburgo teisės knyga¹¹⁵.

Alberto Goštauto veikla yra knygų pateikiamos informacijos kūrybiško panaudojimo pavyzdys ir to panaudojimo galimybių viršūnė. Ši viršūnė buvo pasiekta pragyvenus keturioms ar penkioms kartoms po Lietuvos krikšto. Atsiradus inkunabulams, Lietuvos dvasininkija galėjo geriau apsirūpinti liturgine literatūra. Tai rodo ankstyvųjų proveniencijų (XV a. pabaigos – XVI a. vidurio) inkunabulai ir paleotipai¹¹⁶. Iš jų atskirai reiktų pažymėti Henriko van Herpo („naująjį pamaldumą“ skelbiančios Vindesheimo kongregacijos nario¹¹⁷) „Dešimties Dievo įsakymų aukso veidrodis“¹¹⁸, Henriko Langenšteiniškio (Heseniečio; XIV a. Paryžiaus ir Vienos universitetų profesoriaus) „Kunigų paslaptis“¹¹⁹, Jono Heinliniečio (Bazelio humanisto, Paryžiaus ir Tiūbingeno universitetų profesoriaus) „Abejotinų atvejų, pasitaikančių laikant mišias, sprendimus“¹²⁰, Mikalojaus Bloniškio darbai¹²¹ (spausdinti Štrasburge) rodytų, kad šios knygos atėjo per Lenkiją.

¹¹¹ Ten pat, p. 72 (Nr. 74–76) : *Corpus iuris civilis Iustiniani. Digestum vetus. Cum glossa ordinaria Accursii Florentini*. Nürnberg, 1482; *Corpus iuris civilis. Iustiniani Institutiones cum glossa ordinaria Accursii Florentini*. Basel, 1478; *Corpus iuris civilis. Iustiniani Institutiones cum glossa ordinaria Accursii et summaris Angeli de Gambilionibus*. Venezia, 1491.

¹¹² Ten pat, p. 423 (Nr. 11) Johannes Andrae. *Additiones ad Durantis Speculum iudiciale*. Strassburg, 1475. Anotacija: „Liber cum literis initialibus depictis (litera R in fronte nitida depicta), ex legato doctoris Świętopelk, cum exarato in tegumentis signo intrologatoris Lis. Ceterum in fronte et ad calcem voluminis fragmentum privilegii membranci, in quo „Martinus Gastolth“, „Joannes Castellanus Vilnensis“, „Collegium ad S. Annam“ etc.“

¹¹³ *Koranyi K. O niektorych postanowieniach karnych Statutu litewskiego z r. 1529 // Księga pamiątkowa...*, p. 124–125.

¹¹⁴ Laisvųjų ir nelaisvųjų santuokoje nusakoma visų vaikų nelaisvė (kaip „Rusų tiesoje“), bet praktiškai suprantama tik pagal tėvų lytį (kaip lietuvių papročių teisėje) – žr. *Jablonskis K. Istorija...*, p. 172–173.

¹¹⁵ *Русская историческая библиотека. Санкт-Петербург, 1910. Т. 27. Литовская метрика, отд. 1–2, ч. 1, т. 1, с. 415.*

¹¹⁶ *Vilniaus universiteto istorija, 1579–1994*. Vilnius, 1994 (toliau – VUI). P. 18.

¹¹⁷ *Huizinga J. Min. veik.*, p. 241, 248.

¹¹⁸ *Feigelmanas N. Min. veik.*, p. 173 (Nr. 198): *Henricus de Herpf. Speculum aureum decem praeceptorum Dei*. Basel, 1496.

¹¹⁹ *Lebedys J. Litanistikos baruose*. Vilnius, 1972. T. 1 (toliau – Litanistikos...), p. 26: *Secreta sacerdotum magistri Heinrichi de Hassia*. Leipzig, 1509.

¹²⁰ Ten pat, p. 26–27: *Ioannes de Lapide. Resolutorium dubiorum circa celebrationem missarum occurrentium*. Köln, 1504.

¹²¹ Ten pat, p. 25–26: [Nicolaus de Blony.] *Tractatus sacerdotalis de sacramentis deque divinis officiis et eorum administrationibus*. Strassburg, 1503; *Feigelmanas N. Min. veik.*, p. 238 (Nr. 316): *Nicolaus de Blony. De sacramentis deque divinis officiis et eorum administrationibus*. Strassburg, 1493.

Pamokslams skirtų inkunabulų buvo daugiausia¹²². Aiškiai vyrauja teminiai ciklų (sekmadienių, pasninkų) pamokslai (*sermones*), o tai atitinka bendrąją pamokslų raidą, atitrukusią nuo Šventojo Rašto išdėstymo (homilijų, likusių labiausiai klerui) ir išplėtojusią pamokslavimą vietine kalba parapijose visais sekmadieniais ir švenčių dienomis¹²³. Čia randame populiarius¹²⁴ Jokūbo de Voragine („Aukso legenda“¹²⁵), Petro de Palude¹²⁶, Jono Herolto¹²⁷ rinkinius. Visi jie turi po kelis vėlesnių proveniencijų atitikmenis¹²⁸. Galima nurodyti ir homilijų rinkinį – Vilhelmo Paryžiečio postilę¹²⁹. Pamokslai buvo viena svarbiausių tikėjimo diegimo ir palaikymo priemonių, todėl jie neatsitiktinai vyrauja. Lietuviški pamokslai Vilniuje (beje, ne vien miestiečių auditorijai), minimi XVI a. pradžioje¹³⁰, rodo, kad jiems buvo naudojama teminė literatūra. Neabejotina, kad lietuvių dvasininkų trūko provincijos parapijose, yra ir duomenų, parodančių būdus šiai problemai spręsti. Tai klebonų įpareigojimai parapijose laikyti lietuvius ar lietuviškai mokančius vikarus (vadinamosios „lietuviškosios klauzulės“)¹³¹. Iš sakyklų Lietuvoje buvo pradėta skelbti reformacija¹³², savo ruožtu katalikiškoji Mikalojaus Daukšos Postilė buvo vienas pirmųjų kontrreformacijos leidinių.

Atspirties taškas lietuviškam tikėjimo tiesų aiškinimui buvo ir liturginė literatūra. Apie lietuviškas apeigų formules kalbama Vilniaus vyskupijos 1528(?) m. sinodo nutarimuose¹³³. S. Narbuto tyrimai pateikė šios literatūros lietuviškų glosų vaizdą¹³⁴.

¹²² VUI, p. 19.

¹²³ EWK, p. 1144.

¹²⁴ Ten pat.

¹²⁵ *Feigelmanas N.* Min. veik., p. 195–196 (N 243): Jacobus de Voragine. Legenda aurca sanctorum, sive Lombardica historia. Quedlinburg, 1490. Nurodanti Gardiną 1516 m. proveniencija. [rišta kartu su Petro de Palude pamokslais – žr. 126 nuor.

¹²⁶ Ten pat., p. 252, 257 (Nr. 345, 355): Petrus de Palude. Sermones quadragesimales thesauri novi. Strassburg, 1487; Sermones thesauri novi de tempore. Strassburg, 1493 (nurodanti Gardiną 1517 m. proveniencija).

¹²⁷ Ten pat, p. 175–176 (Nr. 203): Johannes Herolt. Sermones Discipuli de tempore et de sanctis cum promptuario exemplorum. Nürnberg, 1483.

¹²⁸ Ten pat, p. 194–200, 173–180, 251–258 (Nr. 240–242, 244–248, 250, 199–202, 204–211, 344, 346–354, 356, 357).

¹²⁹ Ten pat, p. Guillelms Parisiensis. Postilla super Epistolas et Evangelia. Köln, 1494.

¹³⁰ *Fijatek J.* Min. vcik., p. 314–317.

¹³¹ Ten pat, p. 284–289; *Tumelis J.* Stanislovas Rapolionis ir jo laikai // Stanislovas Rapolionis. Vilnius, 1986 (toliau – SR). P. 12.

¹³² *Tumelis J.* Min. vcik., p. 20.

¹³³ Ten pat, p. 22.

¹³⁴ Panašų vaizdą matome ir Lenkijoje išlikusiose pamokslų inkunabuluose. Tarp jų galima nurodyti ir Lietuvoje buvusių leidinių atitikmenis – žr. Glosy i drobnc teksty polskic do 1550 roku z inkunabulów biblioteki kapitulnej i seminaryjnej w Gnicznie. Warszawa ; Poznań, 1977. P. 35–37, 38–40, 41–44 (Nr. 18–23, 29–34, 36): Guillelms Parisiensis. Postilla super epistolas et evangelia. Bascl, 1486/ Bascl, 1489; Johannes Herolt. Sermones Discipuli de tempore et de sanctis cum promptuario exemplorum et de beata Maria Virgine. Nürnberg, 1482/ Bascl, 1482/ Strassburg, 1492; Jacobus de Voragine. Legenda aurca. Bascl, 1486/ Strassburg, 1489/ Strassburg, 1490/ Strassburg, 1490/ Nürnberg, 1496; Johannes de Verdena. Sermones Dormi secure de tempore et de sanctis. Speyer, 1492. Plg. 125, 127, 129 nuor., *Feigelmanas N.* Min. vcik., p. 205–206 (Nr. 260): Johannes de Verdena. Sermones Dormi secure de sanctis. Strassburg, 1493.

Būtent Mikalojaus Bloniškio 1503 m. paleotipe XVI a. pradžioje buvo įrašyti poteriai – seniausias žinomas lietuviškas tekstas¹³⁵. Reikia atsižvelgti ir į giedojimą, nors jo vaidmuo buvo sudėtingesnis. Visų pirma giesmės sudarė muzikinį foną, užgožiantį ištariamų žodžių prasmę. Didelė tekstų dalis būdavo giedama lotyniškai. Bajorijai ir ypač ponams perimant gudų ir lenkų kalbą, lenkiški tekstai paprasčiausiai galėjo būti mechaniškai kartojami. Tokį pavyzdį pateikia „Bogardzicos“ tekstas aplenkinta gudų kalba Pirmojo Lietuvos statuto Zamoiskių nuoraše¹³⁶. Lauryno ir Pulavų lotyniškuose nuorašuose jis lenkiškas¹³⁷. Į Pirmojo Lietuvos statuto „Dalykų sumą“ „Bogardzica“ buvo įtraukta 1506 m. Laskio statuto pavyzdžiu. Jos „lietuviškieji“ tekstai turi savo analogus Lenkijos rankraščiuose, o skiriasi tarpusavyje gudiškoje ir lotyniškoje Pirmojo Lietuvos statuto redakcijoje¹³⁸. Čia akivaizdi „literatūrinė“ šios „Bogardzicos“ funkcija, bet kartu matome ir sudėtingą jos panaudojimą. Pačioje Lenkijoje dvasinė vyresnybė buvo priversta raginti, kad „Bogardzica“ būtų giedama¹³⁹. Be abejo, sudėtinga buvo ir versti eiliuotą tekstą. Vis dėlto pirmųjų lietuviškų giesmių tekstai 1547 m. katekizme rodo vertėjų jau sukauptą įdirbį¹⁴⁰.

Grožinės inkunabulų literatūros palikimas labai skurdus, atsitiktinis. Tegalima nurodyti Martyno Filetiko lotynišką Teokrito „Bukolikų“ vertimą, bet ir tas susijęs su Zigmanto Augusto biblioteka (tiesa, jo Vilniaus 1544–1548 m. laikotarpiu)¹⁴¹. Todėl sunku pasakyti, kokia literatūra naudota mokyklose. Apie trečdalis Lietuvos parapijų turėjo mokyklas¹⁴². Kiek geriau buvo mokoma tik Vilniaus katedros mokykloje¹⁴³. XVI a. viduryje pakilo Vilniaus parapijos (prie Šv. Jonų bažnyčios) mokyklos lygis¹⁴⁴. 1507 m. Vilniaus dominikonai įsteigė savo partikuliarą, kur buvo dėstoma teologija ir filosofija¹⁴⁵, bet tai buvo uždara vienuolyno mokykla. Šiek tiek žmonių vis dėlto sugebėdavo pasirengti aukštųjų mokyklų studijoms (pirmiausiai, žinoma, septynių laisvųjų menų). Mokymosi užsienyje ištakų reikia ieškoti bajorų jaunimo siekiuose išprusti toliau pažengusiose šalyse. Elitui rūpėjo įgyti riterio kvalifikaciją ir šventimus¹⁴⁶, siekiantiesiems dvasinės karjeros – mokslo, kurio dar negalėjo gauti tėvynėje.

¹³⁵ *Lebedys J.* Lituaniškos..., p. 21–58.

¹³⁶ PLS, t. 1, d. 1, p. 50.

¹³⁷ Ten pat, p. 65, 110.

¹³⁸ Ten pat, p. 242–243.

¹³⁹ *Miazga T.* Dyskusja: Feicht H. Podstawowe zagadnienia polskiej kultury muzycznej wicków średnich, IX powszechny..., p. 227.

¹⁴⁰ *Pociūtė-Abukevičienė D.* Min. veik., p. 333–334.

¹⁴¹ *Feigelmanas N.* Min. veik., p. 469 (pap. Nr. 201): Theocritus. Bucolica, Latine. Trad. Martinus Philcticus. Venczia, a. 1500.

¹⁴² *Ochmanskis J.* Min. veik., p. 137.

¹⁴³ Ten pat, p. 141–142.

¹⁴⁴ Ten pat, p. 144.

¹⁴⁵ *Plečkaitis R.* Dėl filosofijos mokslo pradžios Lietuvoje // Istorija ir būtis. Vilnius, 1989. P. 275.

¹⁴⁶ Pakeltuosius riteriais mini Pirmojo Lietuvos statuto įžanga – žr. PLS. Tekstai senąja baltarusių, lotynų ir senąja lenkų kalbomis. Vilnius, 1991. T. 2, d. 1, p. 62: „рыцерам павышонаым“; 63 „militibus“.

Ne visada buvo galima šiuos siekius atskirti, juo labiau kad įstatymų leidyba pirmiausiai atsižvelgdavo į elito siekius. 1447 m. Kazimiero privilegija skelbia teisę išvykti iš šalies „riterių mokslo“ įgyti¹⁴⁷. Tačiau, kaip rodo kai kurios biografijos, kartais karjerai prirėkdavo tiek vienų, tiek kitų mokslų¹⁴⁸. Per XV a. Krokuvos universitete įsimatrikuliavo apie 200 žmonių iš Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos¹⁴⁹. Europos universitetų kvartaluose susikurdavo įvairių šalių ar regionų studentų kolonijos (jose atsirasdavo net tautiečių laikomos smuklės, besiverčiančios iš savo tėvynainių¹⁵⁰). Iš kolonijų išaugo universitetų „nacijos“. Lietuvių studentų Krokuvoje buvo per mažai, kad čia išaugtų jų kolonija, tačiau būta požymių, rodančių šią tendenciją. Keli lietuviai liko Krokuvos universitete dėstytojauti¹⁵¹. Kai kurie jų (kartu su kilmingesniais ar turtingesniais studentais) globojo studijuojančius savo klientus¹⁵² (šiemis, be abejo, patarnaujant savo globėjams). Minimos „tautinės“ studentų muštynės, kur dalyvaudavo ir lietuviai¹⁵³. Valdovų ir privačių asmenų užrašymuose numatytas neturtingų lietuvių studentų išlaikymas, o Lietuvos diduomenė savo ruožtu šelpė Krokuvos universitetą¹⁵⁴. Minima ir Agnietės Lietuvės smuklė, kurioje glaudėsi lietuviai studentai¹⁵⁵.

Turime porą konkrečių proveniencijų inkunabuluose, priklausiusiuose studijavusiems užsienio universitetuose lietuviams. Adomas iš Katros, kaip kunigaikščio Andriaus Svyriškio klientas, mokydamasis Krokuvoje tapo magistru, sugrįžęs į Lietuvą – Vilniaus vyskupijos kanauninku ir didžiojo kunigaikščio sekretoriumi. Jis paliko savo įrašą Juniano Majaus „Senųjų žodžių savybėse“¹⁵⁶. Tai vienas seniausių išlikusių Lietuvą pasiekusių inkunabulų. Dvi šv. Augustino pamokslų knygos priklausė Aleksandrui Raduioniui¹⁵⁷. Esant dar ankstyvos proveniencijos šv. Augustino „Psalmių

¹⁴⁷ Законодательные акты Великого княжества Литовского XV–XVI в. в. Ленинград, 1936. С. 6: „Item concedimus, ut principes, nobiles et boiari supradicti liberam habeant facultatem excundi de terris ipsis nostris magni ducatus etc. causa vberioris fortunae acquirendae et actuum militarium exercendorum...“

¹⁴⁸ Jonas Narbutas iš Nemenčinės studijavo Krokuvos universitete, o 1475 m., būdamas lietuvių pasiuntinybėje, krito Kuoknežėje surengtame turnyre – žr. Fijałek J. Min. veik., p. 146–147.

¹⁴⁹ Ročka M. Lietuvių studentai Krokuvoje ir humanizmo pradžia Lietuvoje (XIV a. – XV a. pradžia) // LAMMD. Litratūra. T. 9 (1966), p. 61–63; *Голенченко Г. Н. Студенты Великого Княжества Литовского в Краковском университете в XV–XVI в. в.* // Культурные связи народов Восточной Европы в XV–XVI в. Москва, 1976. P. 232, 236–237.

¹⁵⁰ Kultur- und Sittengeschichte aller Zeiten und Völker. Wien ; Hamburg ; Zürich, 1925. Bd. 8 : Romanische und byzantinische Welt, p. 411–420.

¹⁵¹ Fijałek J. Min. veik., p. 171–173.

¹⁵² Ten pat, p. 171, 175–176.

¹⁵³ Ten pat, p. 184–185.

¹⁵⁴ Ten pat, p. 128–132.

¹⁵⁵ Ten pat, p. 168.

¹⁵⁶ Ten pat, p. 171–176; *Feigelmanas N.* Min. veik., p. 455 (pap. Nr. 144) Junianus Maius. De priscorum proprietate verborum. Köln, 1477.

¹⁵⁷ *Feigelmanas N.* Min. veik., p. 99–97, 225, 490 (Nr. 52, 53) Aurelius Augustinus. Sermones. Cum additione Sebastiani Brant. Basel, 1494 / Sermones de tempore et de sanctis. Basel, 1495.

išdėstymui¹⁵⁸, galima kalbėti apie santykiškai neblogą susipažinimą su šv. Augustinu bent jau XVI a. pirmojoje pusėje. Šis Bažnyčios tėvas, kaip ir šv. Jeronimas¹⁵⁹, tapo populiarius kaip mokslo ir humanizmo simbolis (nuo 1485 m. buvo spausdinami jo apokrifiniai tekstai)¹⁶⁰. Aleksandras Raduinionis – humanistiškai išsilavinęs bajorų reformacijos veikėjas, todėl Sebastijono Branto priedas jo naudotoje pamokslų knygoje nelaikytinas atsitiktiniu (Bazelio universiteto profesoriaus Sebastijono Branto „Kvailių laivas“, iškėlęs vokiečių poeziją į tarptautinį lygį, pateikė humanistinio mokslin-gumo kupiną visuomenės ydų kritiką¹⁶¹). Tarp Lietuvoje buvusių vėlesnių provenien-cijų inkunabulų yra Sebastijono Branto teisės vadovėlis¹⁶².

Apžvelgti liturginei ir pamokslų literatūrai nepriklausantys inkunabulai rodo, koks negausus ir siauros tematikos buvo Lietuvos knygų importas. Mokymo požiūriu tai buvo atsitiktinė literatūra. Vis dėlto šios menkos, bet konkrečios liekanos nors šiek tiek paliudija, iš ko XV a. pabaigoje – XVI a. pirmojoje pusėje ruošėsi lietuviai stu-dentai, studijuodami užsienio universitetuose. Teologijoje ir filosofijoje lieka akivaiz-dus šv. Augustino bei šv. Tomo Akviniečio autoritetas¹⁶³. Jų darbus papildė Didžio-sios Lietuvos Kunigaikštijos aktualijoms skirtas Jono Sakrano polemiskis traktatas¹⁶⁴. Simbolikoje šv. Augustino asmenybė įkūnijo humanistinį mąstymą, o mokymo siste-moje šv. Augustino požiūriu buvo grindžiamas teologijos, kaip filosofijos ir visų mokslų pagrindo, tradencializmas¹⁶⁵. Viduramžių rudens Europoje gobšumas – viso blogio viršūnė – reiškė naują šio blogio sampratą, o šv. Augustino pabrėžiama puikybė – tradicinę senąją¹⁶⁶. Menkus miestus teturinčioje Lietuvoje, be abejo, labiau buvo suprantamas pastarosios prioritetas. Šv. Tomo Akviniečio „Teologijos sąvadas“, ku-riuo buvo baigta aristotelizmo teologinė recepcija¹⁶⁷ (persiorientuojant į jį iš augus-tinismo ir platonizmo¹⁶⁸), taip pat rodo tradicinę scholastinio realizmo orientaciją (apreiškimas ir protas buvo laikomi dviem pažinimo šaltiniais, mokslas – prieargū, iš kurio patenkama į tikėjimo šventovę)¹⁶⁹. Dar archajiškesnės buvo Petro Lombardo

¹⁵⁸ *Feigelmanas N.* Min. veik., p. 94 (Nr. 47) Aurclius Augustinus. Explanatio psalorum. Basel, 1489.

¹⁵⁹ Žr. 90 nuor.

¹⁶⁰ *Guze J.* Min. veik., p. 164, 180–182.

¹⁶¹ *Brant Sebastian.* Das Narrenschiff. Mit einer Einleitung von Claus Träger (Reclam Universal Bibliothek). Leipzig, 1958. S. 3–5; *Vladimirovas L.* Min. veik. P. 182.

¹⁶² *Feigelmanas N.* Min. veik., p. 128–129 (Nr. 111) Expositiones omnium titulorum lega-lium. Praec. Johannes Baptista de Caccialupis. De modo studiendi in utroque iure / Edd. Sebastian Brant. Basel, 1500.

¹⁶³ Ten pat, p. 91–92, 290 (Nr. 43, 419): Augustinus Aurelius. Opuscula plurima. Strassburg, 1489; *Thomas de Aquino.* Summa theologica. Basel, 1485, pars 2.

¹⁶⁴ Žr. 51 nuor.

¹⁶⁵ *Karsavinas L.* Min. veik. Vilnius, 1996. T. 4, p. 370–371.

¹⁶⁶ *Huizinga J.* Min. veik., p. 34.

¹⁶⁷ *Historia filozofii średniowiecznej / pod red. Jana Legowicza.* Warszawa, 1979 (toliau – *Historia filozofii...*). P. 98, 109.

¹⁶⁸ *Filosofijos istorijos chrestomatija. Viduramžiai.* Vilnius, 1980. P. 329.

¹⁶⁹ *Aster E. von.* *Filosofijos istorija.* Vilnius, 1995. P. 123.

„Keturių sentencijų knygos“¹⁷⁰ – posakiais ir išvadomis apibendrintos patristinės tradicijos vadovėlis¹⁷¹. Ir vis dėlto tarp šiek tiek vėlesnių proveniencijų susiduriame su nominalisto Jono Dunso Škoto veikalu¹⁷², komentuojančiu neoplatoniką Porfirijų, kurio filosofinio monizmo¹⁷³ tekstai sužadindavo esminės nominalizmo ir realizmo priešpriešos ginčus¹⁷⁴. Visa tai, žinoma, tėra filosofinės literatūros nuotrupos, bet būtent Teologijos ir Filosofijos fakultetų literatūros. Net ir jos liudija, kad besirengiantys studijoms ar studijuojantys lietuviai jau bandė orientuotis į bendrą savarankiškų mokslų susidarymo situaciją, būdingą vėlyviesiems viduramžiams¹⁷⁵.

Teisės literatūros nuotrupos dar menkesnės. Tai jau minėtas Naujasis digestas su Akursijaus Florentiečio glosų rinkiniu – „Įprastine glosa“, apibendrinusia visą glosatorių mokyklos darbą¹⁷⁶. Be to, reikėtų pažymėti ne tik romėnų teisės knygų retumą, bet ir patį jų buvimo faktą (nepamirštant ir Pirmojo Lietuvos statuto sudarytojų kontakto su jomis). Juk ir Krokuvos universitete Romėnų teisės katedra buvo įsteigta tik 1533 m.¹⁷⁷ Sunkiau apibūdinti Jono Andrae papildymus prancūzų kanonisto Vilhelmo Durando Vyresniojo¹⁷⁸ „Teisėjų veidrodžiui“, kadangi teturime nelabai aiškią užuominą apie Martyno Goštauto sąlytį su šia knyga¹⁷⁹. Iš kanonų teisės tegalima nurodyti kiek vėlesnių proveniencijų literatūrą, skirtą popiežiaus Bonifaco VIII vadinamajai Šeštajai dekretalių knygai¹⁸⁰. Teisės inkunabulai, kad ir negausūs, perteikia tipišką civilinės (*Corporis iuris civilis*) ir kanonų (*Corporis iuris canonici*) priešpriešą, susidariusią veikiant privačios teisės (*iuris privati*) recepcijai¹⁸¹ ir Graciano dekretui, suformavusiam vadinamąją naująją katalikiškąją kanonų teisę, pritaikytą ne sakramentinei (*hierarchiae ordinis*), o valdymo (*hierarchiae iurisdictionis*) bažnytinei teisėtvarkai¹⁸². Lietuvoje įsigaliojo bažnytinis (popiežių) notariatas, palaikęs kanonų teisės sferą¹⁸³.

¹⁷⁰ Laucevičius E. Min. veik., p. 38 (28 nuor.).

¹⁷¹ Aster E. von. Min. veik., p. 110, 115.

¹⁷² Feigelmanas N. Min. veik., p. 440 (pap. Nr. 81) Johannes Duns Scotus. Quaestiones in Universalibus Porphyrii etc. Correxerit Nicolaus Judex. Venetia, 1492/3.

¹⁷³ История Византии. Москва, 1967. Т. 1, с. 399.

¹⁷⁴ Historia filozofii., p. 194–195.

¹⁷⁵ Gênicot L. Powstaje nowy świat // Studium o kulturze i cywilizacji wieków średnich. Warszawa, 1964. P. 245.

¹⁷⁶ Žr. 110 nuor.

¹⁷⁷ Fijulek J. Dominus Bartolus de Saxoferrato eiusque permagna in polonos auctoritas. Cracovia, 1914. P. 70–73.

¹⁷⁸ Huizinga J. Min. veik., p. 267.

¹⁷⁹ Žr. 112 nuor.

¹⁸⁰ Feigelmanas N. Min. veik., p. 147–148 (Nr. 149) : Dominicus de Sancto Geminiano. Lectura super sexto Decretalium libro cum notis Bernardini de Landriano. Venetia, 1495, pars 1; 1496, pars 2; Bonifacius VIII. Liber sextus Decretalium cum Clementinis et Extravagantes Johannis XXII. Lyon, 1519.

¹⁸¹ Kolanzyk K. Prawo rzymskie. Warszawa, 1976. P. 24, 88–89.

¹⁸² Sohm A. Das altkatholische Kirchenrecht und das Dekret Gratians. Leipzig, 1918. S. 7–8, 33, 552–553.

¹⁸³ Lietuvos metrika, 226 (V) knyga, l. 184: „Et ego, Venceslaus Czyrka, clericus vilnensis dioecesis, sacra auctoritate notarius publicus in archivio curiae romanac intitulus et descriptus... interfui caque omnia et singula sic fieri dum fierent vidi et audiui, idco hoc publicum instrumentum, manu alterius fidelis notarii scriptum, manu mea propria subscripsi signoque et nomine mcis solibus vna cum dicti reuerendissimi domini episcopi, iudicis a sacra maiestata regia partibus supranominatibus specialiter dati commissarii, apensione sigilli legitima consignati et communi in fidem et testimonium maius omnium et singulorum praemissorum rogatus et requisitus“.

Visi šie, kad ir labai fragmentiški, duomenys šiek tiek rodo, kaip buvo mokomasi XV–XVI a. pirmosios pusės Lietuvoje. Galima nurodyti ir kai kuriuos šio mokymosi rezultatus: iš maždaug 120–130 Vilniaus kapitulos kanaaninkų mažiausiai 33 buvo tikri lietuviai, kurie beveik visi baigė aukštąjį mokslą (iš jų 31 mokėsi Krokuvos universite-
te)¹⁸⁴. Bent jau nuo XV–XVI a. sandūros matyti, kad didikų vaikų privatus mokymas buvo gyvenimo norma¹⁸⁵. Privačių mokyklų steigimo poreikį aiškiai parodo Alberto Goštauto sekretoriaus Jono Vliamovskio ir laisvųjų menų magistro Jurgio Eišiškiečio bandymas tai padaryti (leidimo nedavė Vilniaus kapitula)¹⁸⁶. 1539–1540 m. sandūroje, išsirūpinęs didžiosios kunigaikštienės Bonos užtarimą, tai padarė Abraomas Kulvietis¹⁸⁷. Lietuvoje jau susiklostė profesionalių inteligentų lietuvių terpė¹⁸⁸. Šios terpės viršūnėje išaugo europinio lygio humanistai: Stanislovo Rapolionio doktoratą aprobavo didžiausias protestantų teologijos autoritetas Pilypas Melanchtonas¹⁸⁹, o Abraomas Kulvietis iškėlė lietuvių jaunuomenės mokymosi savo kalba, kaip sistemos, idėją¹⁹⁰. Išlikę duomenys apie Abraomo Kulviečio biblioteką atskleidžia jo išsimokslinimo pagrindą ir sukauptas žinias. Bibliotekoje būta antikos poetų ir filosofų kūriniių, kalbos veikalų, protestantų teologų darbų (iš viso apie 80–90 vienetų)¹⁹¹. Václovas Maišiagališkis (Michalonas Lietuvis) savo išsilavinimu neprilygo Abraomui Kulviečiui, tačiau jo traktatas „Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius“¹⁹² rodo jo platų akiratį ir pateikia gal ir utopinę, bet susistemintą socialinę, politinę ir kultūrinę viziją¹⁹³.

Akivaizdu, kad reformacija atėjo į Lietuvą tuo metu, kai Lietuva jau buvo sukrikščioninta (įskaitant ir liaudies sinkretizmą), kai joje išaugo intelektualusis elitas, perėmęs viduramžių ir humanizmo kultūrinės vertybes. Šalyje dar nebuvo spaustuvių, bet joje jau susiklostė paleotipų produkcijos rinka, lėmusi visą kultūrinį gyvenimą. Mokyklos ir namų mokymas jau išugdė terpę, galinčią pasinaudoti pirкта šios rinkos produkcija ir gebančią kurti savąją. Mokyklų sistemą 1570 m. apvainikavo Vilniaus jėzuitų kolegija¹⁹⁴. Pirmosios spaustuvės (po epizodiškos Pranciškaus Skorinos veiklos) įsisteigė Brastoje (1553 m.) ir Nesvyžiuje (1562 m.)¹⁹⁵.

Spaustuvių produkciją labiausiai lėmė konfesinės polemikos poreikiai, tačiau jose pasirodė ir pirmosios pasaulietinės knygos¹⁹⁶. XVI a. trečiąjį ketvirtį Lietuvoje

¹⁸⁴ Ochmanskis J. Min. veik., p. 152–153.

¹⁸⁵ Ten pat, p. 150.

¹⁸⁶ Ten pat, p. 148–149.

¹⁸⁷ Ten pat, p. 149.

¹⁸⁸ Ochmanskis J. Min. veik., p. 150.

¹⁸⁹ Lukšaitė I. Stanislovas Rapolionis ir reformacijos idėjos, SR. P. 70–81.

¹⁹⁰ Jurginis J. Istorija ir poezija. Vilnius, 1969. P. 58–70; Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija. Vilnius, 1957. P. 476–478; VUI, p. 31.

¹⁹¹ Lebedys J. Mikalojus Daukša. Vilnius, 1963. P. 147.

¹⁹² Mykolas Lietuvis. Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius. Vilnius, 1966 (toliau – ML); Ochmanskis J. Min. veik., p. 157–185.

¹⁹³ Ochmanskis J. Min. veik., p. 162–165; VUI, p. 31.

¹⁹⁴ VUI, p. 29–37.

¹⁹⁵ Анушкин А. На заре книгопечатания в Литве. Вильнюс, 1970. С. 31.

¹⁹⁶ Ten pat.

susiklosto analogiška situacija, kaip ir prieš šimtą metų senesnėse Vidurio Europos šalyse: gana intensyvia¹⁹⁷ rankraščių produkciją jau pastebimai ėmė papildyti importuojamieji ir atsirandantys pirmi savieji spaudiniai.

Štai tokiomis aplinkybėmis pasirodė pirmoji lietuviška knyga. Lenkijoje ar Vengrijoje atsiradusios spaustuvės pirmiausiai leido lotynišką literatūrą ir tik pamažu atsirado leidinių savo kalba. Lietuviška spausdinta knyga pasirodė tuomet, kai šalyje dar nebuvo nenutrūkstamai spausdinamos knygos. Atrodytų, kad lietuviškos knygos vaidmens būta itin didelio. Tačiau nereikia apsigauti šia atsitiktinai susiklosčiusia išore. Visą bajoriškos liuteroniškosios bangos literatūrą finansavo Prūsijos hercogas.

¹⁹⁷ Intensyvumą liudija daugybė Lietuvos kronikų rankraščių. Vien M. Strijkovskis sakosi turėjęs jų keliolika – žr. *Jučas M.* Lietuvos metraščiai. Vilnius, 1968. P. 141. Vidurinis ir platusis sąvadai nenurodo, kad lietuviai 1307 m. užėmė Polocką – *Jučas M.* Min. veik., p. 143. Tai pažymi trumpoji analinė Lietuvos kronikėlė, pridėta prie viduriniojo sąvado Ališavos nuorašo: „1307 Litwa wzięli Poltewsk, pot lati božego narodzenia tysiąc trzista siodmego“ – žr. ПСРЛ. Т. 35, p. 192. Šią žinią pateikia ir M. Strijkovskis – žr. *Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi Maciejja Strijkowskiego.* Warszawa, 1846. T. 1, p. 349. Nurodomos kelios „romėnų atvykimo į Lietuvą“ versijos. Augustinas Rotundas mini tris – žr. *Jakubovskis J.* Tautybių santykiai Lietuvoje prieš Liublino uniją. Kaunas, 1921. P. 85: „Vnisse autem eos in has regiones, quae Lituanae ditionis sunt, Domicio Nerone, Romanorum imperatore... duce P. Libone, quem Palemonem corrupto nomine historia vocat... profugisse, memoriae Russicarum litterarum proditum est, ab hocq. Libone Liboniam, dictam. Sunt qui Attila Hunno Italiam vastante huc eos profugisse scribunt. Sunt et qui civili bello, quod inter C. Caesarem et Pompeium gestum est, manum quandum Romanorum deserta Italia in iis oris consedisse...“ Pastarąjį (Julijaus Cezario) atvejį, tik kiek kitaip, nurodo ir Michalonas Lietuvis – žr. ML, faksimil., p. 24: „Deuencrant vero in haec loca maiores nostri... missi olim in colonias ... sub. C. Julio Caesare, appulsi Oceani aduersis procellis“. Michalonas, bandydamas remtis Liucijumi Floru, sieja tai su Cezario žygiu į Britaniją – žr. ML, faksimil., p. 24: „Nempe cum is Caesar, ut scribit Luc. Florus, victis Germanis... deinde Oceano in Britanniam disiecta tempestatibus classe, parum prospere nauigaret...“. M. Strijkovskis taip pat sakosi remiąs Liucijumi Floru ir, kaip ir Rotundas, sieja tai su Publijumi Libonu bei Livonija (Libava – Licpoja) – žr. *Jučas M.* Min. veik., p. 151. Liucijų Florą M. Strijkovskis galėjo ir nuo savęs įterpti, tačiau randame paralelių Michalono Lietuvos traktato ir Jono Radvano „Radviliados“ tekstuose. Tai:

1) ML, faksimil. p. 24: „delatae enim naues maiorum nostrorum ad litus, vbi nunc est arx Samagitiac Ploteli, creduntur egressi in terram... Vbi nostri progenitores laborum et periculorum maris pertaesi, ...caepere in tabernaculis ad focos, more militari, adhuc in Samagitia durante, vitam degere...“ – *Jonas Radvanas.* Radviliada. Vilni 1997 (toliau – Radv.). P. 140: „Illic res Litavas antiquorumque triumphos/ Cernere erat: veluti per Balthica dorsa, Libonis/ Contigit ambiflucua Plotellae classis arenam./ Non sine mente Dei terras aduocata recentis:/ Vtque Libo multum terra iactatus et alto/ Allapsus ripis, ubi tum stabula alta ferrarum/ Horrebant...“

2) ML, faksimil., p. 25: „diadema quoque cum nomine regio obtinuerant Principi suo Mindawgo...“ – Radv., p. 10: „Latioque caput diademate cinctum Mendogum...“; 140: „Quos inter bis sex radiis clarabat in alto/ Vertice Mindocus, Latium Diadema gerebat/ Rex Litavum...“

Tiek Michalonas, tiek Rotundas rėmėsi Motiejumi Micchovita – žr. *Ochmanskis J.* Min. veik., p. 162, 180. Tačiau „Radviliadoje“ rašoma „diadema“, o ne Micchovitos „corona“, kaip rašo ir Rotundas savo „Lenko pasikalbėjime su lietuviu“ – žr. *Ochmanskis J.* Min. veik., p. 180. Rotundo „Santraukoje“ neminimi Platcliai. Juos mini Michalonas ir Radvanas – žr. *Jakubovskis J.* Min. veik., p. 85–86. Michalono traktatu aiškiai pasiremia Jonas Lasickis – žr. *Ochmanskis J.* Min. veik., p. 184. Visa tai leidžia daryti prielaidą, kad Michalono rankraštis (fragmentais išspausdintas Bazelyje 1615 m.) buvo ne vienintelis.

Pačioje Lietuvos valstybėje lietuviškajai raštijai priklausė ryškiai marginalinis vaidmuo. XVI a. pabaigoje pasirodžiusių porą lietuviškų knygų nyko kitakalbių spaudinių sraute. O vis dėlto reikia pasakyti ir kitką. Prūsijos hercogui lietuviškas knygas rengė Didžiosios Lietuvos lietuviai inteligentai. Už jų pečių plytėjo jau gana ilga knygos raidos istorija Lietuvoje. Jie rėmėsi šiuo paveldu¹⁹⁸ ir pateikė rezultatą. Šiaip ar taip, XVI a. viduryje spausdinta lietuviška knyga įsiliejo į lietuvių raštijos raidą.

Įteikta 1998 m. liepos mėn.

DER WEG DES BUCHES NACH LITAUEN

EDVARDAS GUDAVIČIUS

Zusammenfassung

Die Geschichte des Buches als einer Kulturerscheinung beginnt sich in Litauen nur nach der Taufe des Landes (1387). Es gibt etwas Nachrichten über die erste eingeführte liturgische Literatur. Die einheimische Buchschreibung und -binderei entstand im 15. Jahrhundert nur auf dem Grunde der Kanzleiproduktion. Die Erfindung der Buchdruckerei änderte die ganze Situation vom Ende des 15. Jahrhunderts. Litauen erreichten die Inkunabel der Prädigtsammlungen. Die Kirche, die Grossherren und die Lehrjugend (am meisten von der Krakauer Universität) kauften die theologische, philosophische und juristische Literatur ein. Von dem Ende des 15. Jahrhunderts hatten schon die Gebräuche und die Aktualitäten des litauischen Lesers die Büchereinfuhr in das Land beeinflusst. Im 1499 erschien (gedruckt in Danzig) das erste geschriebene in Litauen Inkunabel – Agenda Martins. Das erste litauisch geschriebene und gedruckte Buch (der kleine Katechismus von M. Luther, 1547) kam aus Preussen, wurde aber von einer litauischen Mannschaft vorbereitet. Die ersten Buchdruckereien (ausser dem kurzweilenden Werk von Franz Skorina) hatten im Grossfürstentum Litauen nur in den sechzigten Jahren des 16. Jahrhunderts zu arbeiten begonnen.

¹⁹⁸ Pociūtė-Abukevičienė D. Min. vcik., p. 330–336.